

ТЕМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ КНИЖОК ДЛЯ ДІТЕЙ У РАДЯНСЬКИЙ ЧАС

У статті проаналізовано основну тематичну палітру науково-популярної літератури для дітей у радянський час та проведено порівняльно-історичні паралелі з сьогоденням. Зміна способу життя та ментальності українського народу, основних його моральних орієнтирів, спричинені зміною системи державного управління, відкриттям інформаційних каналів, впливом засобів масової інформації, викликали й зміну уподобань читацької аудиторії, на що варто зважати сучасним видавцям, організовуючи роботу власного видавничого осередку.

Ключові слова: науково-популярне видання, тематика видань, видавництво «Веселка», видавнича діяльність, видавничий бізнес.

Постановка проблеми. Роль науково-популярних видань в інтелектуальному, моральному, естетичному розвитку та вихованні молодого покоління є очевидною. Ефект присутності, ілюзія безпосереднього пізнання, емоційна наповненість, апеляція до співтворчості, співпереживання, тісне переплетіння логіко-теоретичних та образно-емоційних елементів – ці ознаки високоякісного науково-популярного твору зумовлюють його вплив практично на всі сфери духовного світу юного читача – розум, емоції, волю. Зустріч поза межами шкільної програми з цікавою інформацією про навколишній світ, викладеною доступно й водночас цікаво, може стати для школяра початком серйозного захоплення тією чи тією науковою дисципліною, першим поштовхом до роздумів про зміст, причини й наслідки багатьох явищ і процесів, що відбуваються в сучасному житті. Видання пізнавальної літератури для дітей можна розглядати як пізнавально-навчальний комплекс, спрямований на допомогу в освіті та самоосвіті. Орієнтація на пізнавальну книгу домінує у світовій практиці сучасного книговидання [4].

Актуальність теми. Зміна способу життя та ментальності українського народу, основних його моральних орієнтирів, спричинені зміною системи державного управління, відкриттям інформаційних каналів, впливом засобів масової інформації, викликали значні зрушення в тематичному репертуарі видань, зокрема для дітей. Зважаючи на це, вважаємо

за доцільне тематичний аспект науково-популярної літератури для дітей розглядати у зв'язку з суспільно-політичним устроєм держави. Такий підхід дає змогу не лише виявити зміну основних тем, які з'являються чи зникають у дитячій літературі зі зміною періодів, а й простежити розвиток тих, що наявні в різних часових проміжках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематичні особливості літератури для дітей були предметом вивчення українських науковців, зокрема, О. Вовк [1], М. Вовнякової [2], О. Гаврош [3], А. Ємець [5], О. Копистинської [6], Е. Огар [7]. У науковій літературі представлено значну кількість праць, присвячених аналізу окремих тематичних особливостей дитячої книги. Однак сучасні реалії життя засвідчують швидку зміну уподобань юних читачів, що відображено й на тематиці творів для дітей.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Постає потреба докладнішого вивчення означеного питання, зокрема і в порівняльно-історичному аспекті. Тому **метою** нашої статті є аналіз тематичних ознак науково-популярної книги для дітей радянського часу в порівнянні з тематикою сучасних видань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тематичні плани будь-якого радянського видавництва, звичайно, відображали партійні вимоги до тематики видань. Щодо дитячої книжки – це теми, що розвивали б у новому поколінні радянських людей, які народилися в тоталітарній державі й зростали під пильним наглядом радянської системи, відірвані від об'єктивної інформації про реальне своє становище, обов'язкові риси «будівника комунізму» – любов до партії, повагу до її ідеалів та ідолів, працелюбність, покірність, скромність, колективізм тощо.

Єдиним спеціалізованим видавництвом в Україні, що забезпечувало видання дитячої літератури, за радянського часу було видавництво «Веселка». Науково-популярні видання були призначені переважно для дітей середнього та старшого шкільного віку, які вже мали певні захоплення в різних видах діяльності, галузях науки, техніки, бажали отримати наукові знання про предмет своїх уподобань чи навчитися щось робити власноруч.

Найбільш значимими серед книжок, запропонованих дітям, починаючи з часу створення дитячого видавництва в 1934 році, були видання, які знайомили юних читачів з основними ідеологами комунізму та соціалізму, їхнім життям і творчістю. Так, уже перші роки роботи «Веселки» надали малечі значну кількість пізнавальної інформації на цю тему, причому література була призначена, зокрема, і для дітей молодшого шкільного віку, як-от: В. Ленін «Промова В. І. Леніна на III Всеросійському з'їзді РКСМ 2 жовтня 1920 р.: наказ молодому поколінню більшовиків» (1934), А. Ульянова-Єлізарова «Дитячі й шкільні роки Ілліча» (1934) з перевиданнями в 1936, 1937, 1959, 1980 роках, «Оповідання про Маркса і Енгельса: збірник спогадів» (1958), Б. Волін «Студент Володимир Ульянов» (1960) та ін.

Значний масив видань, майже позбавлених ідеологічного нашарування, становить пізнавальна та прикладна література про навколишнє середовище, корисні копалини, рослинний і тваринний світ планети, географічні відкриття та ін.: Е. Міндлін «Походи криголама „Красін”» (1937), Р. Пересветов «Обережно – змії» (1964), М. Миклухо-Маклай «Мандрівка на Нову Гвінею» (1965), Е. Агабальянц «Секрети одного мінералу: Нарис про глину» (1975), В. Александрова «Рослини-хижаки» (1975) та ін.

Тривалі складні економічні умови в країні, бідність, брак продуктів харчування, одягу, необхідних побутових речей у переважній частині населення, а пізніше – суцільний дефіцит харчових та промислових товарів спричинили попит на книги прикладного характеру, які б навчали виготовляти потрібні предмети самостійно, вирощувати сільськогосподарські рослини, давали б знання про професії, будову різних механізмів, пристроїв, заходи захисту та безпеки. Такі видання виходили переважно незначними тиражами, але багатоманітністю матеріалу задовольняли цікавість читачів різних вікових груп, статі, захоплень: С. Кравцов-Крига «Хочу фотографувати: Як самому зробити фотоапарат і як фотографувати ним» (1934), Є. Вайнштейн «300 000 кілометрів за секунду» (1934) – для радіотехніків, К. Мавріна «Ми самі шиємо» (1960), І. Горобець «Для братика й сестрички: Іграшки-саморобки» (1974), В. Єфімов «Автоматика своїми руками» (1981) та ін.

Актуальною, відповідною до суспільно-політичного становища країни є література цієї теми, видана перед війною: П. Борисенко «Ворог над містом: Оповідання про те, чого не було, але до чого треба бути наготові завжди: Про протиповітряну хімічну оборону» (1941), Б. Пех «Що таке маскування» (1941), В. Сочеванов «Як подати першу допомогу» (1941).

Суспільна тематика науково-популярних видань зорієнтована здебільшого на розвінчання народних забобонів та релігії, розповіді про життя й традиції народів, які проживають у країні, аналіз політичних подій (зокрема з'їздів партії), ознайомлення читачів із різноманітними документами, заходами, персоналіями тощо, які репрезентують найкращі, з ідеологічного погляду, сторони суспільного устрою держави: А. Ваксберг «Що можна, а що ні: Про радянське законодавство» (1967), Ф. Арський «У країні міфів» (1971), О. Дергачов «Легенди синіх гір: Про Киргизію» (1975), В. Зоц «Комісари» (1977), Е. Каганов «Урок історії, або розмова про XXVI з'їзд партії: Нарис» (1982) та ін.

Науково-популярні розповіді про історію, стан розвитку, окремі цікаві аспекти науки, освіти, мистецтва не лише радянського, українського, а й світового рівня, містять видання «Веселки», починаючи з 60-х років XX століття: І. Волошин «Прекрасне живе вічно: Нарис про народне декоративне мистецтво України» (1961), С. Андрієвський «Чудесне – поруч:

Нариси про досягнення науки і техніки в нашій країні» (1969), Б. Крижанівський «Золоті сторінки кіно: Нариси» (1978), В. Замаровський «Сім чудес світу» (1979) та ін.

Значна кількість видань радянського періоду діяльності «Веселки» присвячена висвітленню напрямів роботи піонерської організації, її історії, життя й подвигів піонерів-героїв, що становило вагомий ланку підготовки майбутніх «будівників комунізму». Серед них: А. Патяк «Ніна Суца: Нарис про піонерку» (1934), А. Шмельов «Піонер в строю: Про стройову підготовку» (1941), А. Примак «Дай руку, друже!: Про дружбу українських і зарубіжних піонерів» (1962), І. Шкаровська «Високе вогнище: Оповідання про перших піонерів» (1978) та ін.

Важливим аспектом у радянській програмі всебічного гармонійного розвитку людини був фізичний розвиток та спорт. Тому, беручи до уваги ще й притаманну дітям природну фізичну активність, захоплення різними видами спорту, цій темі «Веселка» присвячує низку науково-популярних видань, як-от: В. Блях «На ковзани, на лижі: Поради» (1934), Н. Денисов «Шовкові куполи: Про парашутний спорт» (1941), В. Петровський «Твоя зарядка: Щоденна гімнастика школяра» (1964), В. Борзов «Поєдинок триває секунди: Нарис про спринтерський біг» (1973), О. Коляков «Баталії на шахівниці: Поради юним шахістам» (1981) та ін.

Мовно-літературна тематика видань зосереджує насамперед літературно-критичні нариси про життя й творчість письменників, розкриття окремих мовних проблем, що в основному використовували вчителі в процесі підготовки до уроків та позакласних заходів, які, проте, були призначені для дітей середнього та старшого шкільного віку. Прикладами таких книжок є: П. Колесник «Безсмертний Кобзар: Нарис» (1961), А. Матвієнко «Живе слово» (1964), А. Костенко «Співачка досвітніх вогнів: Леся Українка» (1971), В. Коптілов «У світі крилатих слів» (1976) та ін.

Нові суспільно-політичні та економічні умови в країні, звичайно, суттєво вплинули на видавничий репертуар сучасних видавництв, зокрема й видавництва «Веселка». Духовні ж інтереси сучасного читача значно розширилися, що миттєво відобразилося й на тематиці видань.

Ще з кінця 80-х років ХХ століття починають з'являтися теми, викликані давніми духовними потребами нації – мова, традиції, вірування народу. Вони швидко стають актуальними, їх рекомендують до вивчення в шкільних програмах.

Сучасний вибір науково-популярної літератури видавництв, які друкують книжки для дітей, є значно ширшим за радянський. Такі видання – одні з найбільш затребуваних у нинішнього читача. Книжки цієї тематики повинні мати найвищу поліграфічну якість, аби скласти гідну конкуренцію широкому асортименту подібної продукції на книжковому

ринку, випущеної багатьма видавництвами. Основними тематичними напрямками книжкової продукції науково-популярного напрямку є: історія України, видатні особистості, культура, освіта, літературознавство, природа, географія, історія, екологія, людина, наука тощо.

Тема культури та освіти в науково-популярних виданнях, започаткована ще в радянський період, тепер набуває переважно національного характеру, відображаючи українські надбання: «Отче наш: Розповіді про віру і молитву» (1994), «Ой на Івана, та й на Купала: Фольклорно-етнографічна розповідь» (1999), В. Касіян «Пророк: Літературно-мистецька книга» (2006) тощо.

Сучасна літературознавча тематика за кількістю назв чітко вирізняється серед інших наукових галузей. Вона представлена загалом розробками українських дослідників, що стосуються, зокрема й суворо заборонених за тоталітарного режиму тем: І. Ільєнко «У жорнах репресій: Оповіді про українських письменників: (за архівами ДПУ – НКВС)» (1995), В. Шевчук «Вершинний твір українського бароко: Літературознавче дослідження «Енеїди» І. Котляревського» (2003), Д. Наливайко «Поема Джорджа Байрона «Мазепа» у контексті європейського романтизму: Літературознавче дослідження» (2006) та ін.

Досі серед читачів залишається популярною тема природи, Всесвіту, географії, техніки. Значний вплив на обрання юним читачем книг зазначеної тематики переважно справляє їх виразне художнє оформлення, що широко супроводжує тексти. Такими прикладами сучасних видань є: Я. Левчук «Пізнай і полюби: Довідник юного орнітолога» (1995), М. Янко «Гомін землі: Загадки топоніміки» (2000), І. Жук «Діти і радіація: Науково-пізнавальні розповіді» (2003), «Нормативні та практичні аспекти виконання оцінки впливу на навколишнє середовище: збірник матеріалів (2003) та ін.

З-поміж видань, на які існує чималий попит читача, стали ті, що присвячені різним аспектам вияву людської особистості (зовнішності, рис характеру, поведінки), наприклад: Є. Сокол, Н. Круглякова «Як бути красивою: Поради косметолога» (1996), Ф. Пауло «Педагогіка душі» (2003), Ю. Чайковський «Розгадки таємниць людини: Від Гіппократа до сьогодення» (2004) та ін.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок. Отже, тематика видань науково-популярної літератури для дітей зазнала значних змін, викликаних здебільшого новими суспільно-політичними та економічними умовами країни, які, зі свого боку, спричинили зрушення в читацьких потребах та симпатіях. Порівняно з радянським періодом діяльності видавництва спостерігаємо розширення тематики науково-популярних видань (мова, традиції, вірування народу, людська особистість), надання актуальності деяким давнім темам (культура, освіта, природа), зникнення деяких непопулярних тем (ідеологія, дитячі організації тощо).

Основна складова успіху видавництва в сучасному видавничому бізнесі, звичайно, тісно пов'язана з тематичною палітрою випущеної літератури, проте є ряд інших чинників, що мають значний вплив на ефективність діяльності, як-от: стабільність та згуртованість колективу, активна робота з читачами, проведення рекламних кампаній, залучення постійних авторів тощо, що становить предмет нашого подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк О. Основні завдання української дитячої літератури [Електронний ресурс] / О. Вовк. – Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_lil/2009_20/Vovk.pdf
2. Вовнякова М. Книжки для дітей [Електронний ресурс] : Підручник / М. Вовнякова. – К. : Знання, 2008. – Режим доступу до книги : <http://pidruchniki.com.ua>.
3. Гаврош О. Українська дитяча книжка [Електронний ресурс] : Навч. посіб. / О. Гаврош. – К. : МАУП, 2001. – Режим доступу до книги : <http://buklib.net>.
4. Жук З. Казочки про лицарів і драконів сучасної прози для дітей [Електронний ресурс] / З. Жук. – Режим доступу до статті : http://abetka.ukrlife.org/jyvka_avtor.htm.
5. Ємець А. Проблеми побудови і реалізації курсу “дитяча література” в сучасному педагогічному ВНЗ [Електронний ресурс] / А. Ємець. – Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_lil/2009_21/jemec.pdf
6. Копистинська І. Книжкові розкладки сьогодні: тематичний аспект / І. Копистинська // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. – К. – 2003. – № 11. – С. 19–21.
7. Огар Е. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / Е. Огар. – Львів : Азарт, 2002. – 160 с.

Одержано редакцією 07. 02. 2013 р.

Прийнято до публікації 25. 03. 2013 р.

Оксана Иванченко

Тематические особенности научно-популярных книг для детей в советское время

В статье проанализирована основная тематическая палитра научно-популярной литературы для детей в советское время и проведены сравнительно-исторические параллели с сегодняшним днем. Изменения способа жизни и ментальности украинского народа, основных его моральных ориентиров, вызванные изменением системы государственного управления, открытием информационных каналов, влиянием средств массовой информации, вызвали и изменение предпочтений читательской аудитории, что необходимо учитывать современным издателям, организующим работу собственного предприятия.

Ключевые слова: научно-популярное издание, тематика изданий, издательство «Веселка», издательская деятельность, издательский бизнес.

Oksana Ivanchenko

The subjects of popular scientific reading for children in the Soviet period

The article analyzes main subjects of popular scientific books for children's reading in the Soviet period as compared to the present time. Changing lifestyle and mentality of the Ukrainian nation, its basic moral guidelines caused by a change of state government and by opening new channels of communication, as well as the influence of the media, brought the change with the readership, that should be considered by modern publishers in organizing the private publishing center.

Key words: popular scientific editions, subjects of the publications, publishing house “Veselka”, publishing activities, publishing business.